

Blå Jungfrun

Natur

Högre än allt annat land i eller längs med Kalmarsund reser sig Blå Jungfrun i ensamt majestät 86,5 meter över havsytan. Ytmässigt är Jungfrun däremot inte så stor; ca 1100 meter längs med och 800 meter tvärs över. Höjden i kombination med siluetten och läget gör henne dock till en imponant och imponerande ö, den mest spektakulära i hela länet, om inte i hela den svenska delen av Östersjön. De 86 metrarna på höjden gör att hon är väl synlig vida omkring. I siktigt väder kan man skönja hennes vackert välvda kupol från såväl Spårö båk utanför Västervik i norr som från Borgholm slott på Öland i söder.

Blå Jungfrun är en utpräglad solitär och saknar i princip helt en omgivande skärgård. Det är långt till land i alla riktningar; två mil till Oskarshamn och knappt en mil till Öland, i norr och söder öppet hav.

Hon är en svårtillgänglig dam. Ofta är hela hon insvept i dimma (Jungfrun sätter ut storbåten, säger man då) eller bara toppen (Jungfrun tar på sig hättan, säger man då). Farvattnen är ökända pga lynnigt väder och landstigning har alltid varit riskfylld. Hägringar är inte ovanliga; ofta simmar hon i lufthavet ett stycke ovanför vattenytan.

Allt som har med denna ö att göra är på något sätt speciellt, märkligt eller unikt och så tycks det ha varit i nästan alla tider. Till att börja med berggrunden, som består av en mycket hård och grovkornig granit, kallad jungfrugranit, mycket lik götemarsgraniten mellan Västervik och Oskarshamn. Jungfrugraniten lär vara av samma slag som Australiens heliga berg Ayers, men betydligt äldre: Jungfrun är 570 miljoner år gammal och kanske världens äldsta berg.

Blå Jungfruns geologiska historia skulle kunna liknas vid en rauks –men med repris. Ett gigantiskt peneplan täckte för 580 miljoner år sedan stora delar av sydsverige och Östersjöområdet. I detta fanns fickor fyllda av jungfrugranit. Sakta men säkert eroderades peneplanet ner av slipande flygsand och blottade den hårda jungfrugraniten; det högsta av dessa sk restberg var Blå Jungfrun. Havsvatten började så sakta började tränga in söderifrån och restbergen av jungfrugranit stack upp som öar i detta kambriska grundhav. Jordskorpsrörelser i norr gjorde att sand fördes ut i havet. Sandskikt efter sandskikt lagrades på havsbotten, samtidigt som havsytan steg. Under årmiljonernas lopp kittades sandskikten samman till berg. Så småningom var dessa sedimentära lagringar upp till 250 meter höga och Jungfrun var helt inbäddad av skiffer, sand- och kalksten. De områden som låg över havsytan utsattes åter igen för erosion (det är här repriserna börjar), de mindre motståndskraftiga sedimentära bergarterna slipades bort och den hårda granitkärnan frilades. För kanske 100 000 år sedan blev

klimatet så bistert att en väldig landis började breda ut sig över nordeuropa. Den hyvlade bort sikt efter skikt av det underlag den gled fram och åter på och gav Jungfrun sin kupolliknande form. Den polerade bort resterande sedimentära berglagringar längs hennes sidor. Så småningom var hela granitkärnan frampreparerad och helt utan skydd för isens väldiga krafter. Jungfrun hade nu börjat likna en jättelik rundhäll. Smältvattnet, som med tiden och i olika turer fyllde Östersjöbäckenet var i sin tur fyllt av polerande sandkorn. Ishaven och issjöarna slipade och skulpterade släta hållar och branta bergssidor. Strömvirvlar svarvade fram väldiga grytor och borrar djupa hål i bergrunden. Vattnet sköljde också effektivt bort alla lösa avlagringar, med undantag av de allra största blocken jungfrugranit som var för tunga. På Jungfruns västra sida finns dock en klapperstrand med rundslipad sandsten, det sk Stensliperiet. Stenen där kommer från sandstenslager under vattenytan som alltså inte fördes bort, men slipades hårt av landisen och smältvattnet.

Ingenstans i vårt land har ett stycke granit av inlandsisen skulpterats fram till en så magnifik siluett, som den mitt i Kalmar sund. Hela Jungfrun är egentligen en enda jättestor rundhäll med stöt- och läsida. Den branta läsidan i nordväst är i förhållande till ön, så liten att den egentligen inte alls stör den jämna kupolsiluetten.

Jungfrun domineras helt och hållet av graniten. De sparsamt förekommande, nästan flortunna jordlager, som idag finns på några ställen på ön, har tillkommit huvudsakligen genom vittring. Om den skyddande och bindande vegetationen försvinner -kanske pga torka- spolats jordlagren lätt ut i havet. Högre vegetation är därmed tämligen sparsamt förekommande. Desto mer frekventa är de olika svallpåverkade lavskikten i strandzonen. Lavarna på öns anses vara ytterligt intressanta ur botanisk synvinkel och över 200 arter finns på ön. Hällmarksheden och hällmarksskogen där ovanför är av samma slag som på andra håll i skärgården; kalkfattiga, sura och torra, helt olika det närliggande kalklandet Öland. Lav dominerar även här tillsammans med ris och lågvuxen och vindpinad tall. Björk, också den närmast bonsaituktad av vinden, finns företrädesvis i hällmarksskogen. Öns mest säregna naturtyp är dock blockmarksskogen, som täcker stora delar av öns södra halva och vilken Linné 1741 beskrev; "Lundarne woro så ihopwuxne, at näpligen någon menniskia utan yx kunde penittrera". Desamma gäller än idag. Blockmarken är helt övervuxen av ett virrvarr av knähög slingrande ek, likt en ogenomtränglig regnskog för pysslingar. I sydöst finns områden med näst intill ren lindskog.

Jungfruns fauna är inte omfattande men individrik; av naturliga skäl saknas högvilt. Dominerar gör gnagare, fåglar och insekter. De sistnämnda har här en idag sällsynt fristad i de många hålträd och förmultnande träd som tillåts finnas på ön.

Historia

Pga sin ansenliga höjd har Jungfrun hållit näsan över vattnet även under tidig stenålder. Det var kanske inte så lätt att lägga till på eller utmed de släta, ibland nästan lodräta granitväggarna, men några lyckades, det vet vi. Strax utanför bl a Kyrkan har avslag från flinttillverkning påträffats i det forna svallgruset. Eftersom jordlagren runt om hela ön så få och tunna är det verkligen en för oss

enastående tur, att överhuvudtaget något mänskligt avfall hamnade just där det gjorde och dessutom blev kvar. Att utifrån de påträffade flintavlagen närmre datera från vilken del av den långa stenåldern de härrör, har inte låtit sig göras - tyvärr.

Jungfrun tycks av förklarliga skäl aldrig varit permanent bebodd. Vi kan förmoda att de stenåldersjägare som lämnade flintavfall efter sig, bara var de första i en lång rad säsongsnyttjare, vilka periodvis tog sig till ön för att därifrån jaga säl och sjöfågel och kanske fiska. Inte heller finns eller har funnits jord att odla. De tunna jordlagren har med nöd räckt till ett magert bete för några enstaka får. De enda personer som oss veterligen bott på ön, är ett skeppsbrutet par från Estland som sommaren 1859 överlevde drygt en månad, innan de blev funna.

Labyrinten på öns sydsida är av okänd ålder. Den fanns där när Linné besökte ön 1741, men huruvida den då var nylagd eller uråldrig vet vi inget om. Linné var dock övertygad om att det var någon för motvind liggande sjöman som lagt ut alla stenarna på hälleberget. Att lägga labyrinter, som ett försök att beveka makterna om förlig vind och god sjöfärd och kanske fångstlycka, är en tradition som levt kvar långt in i vår tid. Den ligger ca 15 meter över havet och kan därmed vara lagd redan under senare delen av bronsåldern. Trojaborgen på Jungfrun är en av de mäktigare i landet; 18 meter från sida till sida och lagd i 13 varv direkt på det slätpolerade berget strax ovanför stranden och med en fullständigt betagande utsikt över Kalmarsund.

Det Blå Jungfrun -trots alla geologiska märkligheter - är mest känd för, är att vara Blåkulla, Svea rikets alldeles egna häxberg, platsen där Hin onde på alla onämbara sätt umgicks med häxor under skärtorsdagsnatten. I den äldsta skriftliga källan, som omnämner ön -en mirakelskidring från 1400-talets början - kallas hon "Blaakulla". Här berättas dock inget om häxor, utan om hur en snäcka på väg från Lübeck till Stockholm råkade ut för en våldsamt storm just utanför Jungfrun, men frälstes tack vare böner och löften till det heliga krucifixet i Svartbrödraklostret i Stockholm. Jungfrun omnämns inte i kung Valdemars segelbeskrivning. Lite märkligt om texten är en resebeskrivning. Bättre riktmarke än Blå Jungfrun får man leta efter. Olaus Magnus däremot berättar i sin "Historia om de nordiska folken" från 1555 att "På detta berg lär vissa tider av året nordiska häxor hålla möten, för att pröva sina trollkonster och signier". Många berättelser och rättegångsprotokoll intygar under århundraden därefter att Blåkulla är platsen för häxsabbaten. Även Linné instämmer i den kören och menar att Blåkulla är dedicerat åt Pluto -inte Neptunus. Som den vetenskapsman han var, sopade han rent bland häxeriet och menade att trollpackorna som tog sig hit, sannerligen hade en rätt besvärlig resa. Så sent som 1862 beskriver den engelske resenären Horace Marryat i sin reseskildring "Ett år i Sverige" Jungfrun som "Blåkulla ... en liten med djävulskap uppfylld klippö." Andra uppteckningar och traditioner berättar om dåligt väder vid Jungfrun och om hur en offergåva och ödmjukhet räddat sjömän från havets kalla grav. Olaus Magnus påtalar också att man "för att undvika dålig förebud och storm på havet" inte skulle uttala öns namn Blåkulla, utan med respekt istället kalla den Jungfrun. Noanamn, som dylika omvägar kring ord kallas, är vanligt förekommande i vår äldre historia. Som sjöfarare gjorde man dessutom klokt i att offra en liten gåva åt sjörået, som bodde i Kyrkan, en djup klyfta med lodräta bergväggar mitt inne på ön, eller åt jungfruna, vilka enligt en resejournal från 1616, höll till i ett blått silketält "med guld utzijrat och broderat"

högst uppe på öns topp. Om man mot all klokskap ville förlusta sig och ”utan blygsel kärleks wärk drifwa” med dessa ”ganksa skiöna Jungfruer med kåstelige kläder” fick man absolut inte plocka några frukter i den omkringliggande trädgården, när man anträdde återfärden till båten vid stranden. Är det denna sägen som ligger bakom den än i dag levande tron på förbannelsen över den som plockar med sig sten från ön. Till Oskarshamns kommunkontor inkommer årligen ett antal stenar avsändarna tagit med sig från Jungfrun, men nu vill ha återsända, för att bli befriade från den otur som allt sedan stenplockningen vidlåter dem. Tillägget Blå är tämligen sentida.

En spektakulär plats lockar till spektakulära nyttjanden. Det är inte att förvåna att Verner von Heidenstam, en man med stor fallenhet för poserande och konstlade scener tillika nationalistiska svärmerier, 1896 lät sig vigas samman med Olga Wiberg på granithällarna vid Lervik. Ursprungligen var det tänkt att själva vigselakten skulle äga rum i Kyrkan, men promenaden dit ansågs för besvärlig för det stora bröllopssällskapet, som till stora delar utgjordes av samtidens kulturelit bl a Albert Engström, Gustaf Fröding, ”Acke” Andersson, Birger Mörner och Per Hallström. Det var nog inte bara brudens vita släp, präktiga magar eller hala knäppkängor som hindrade. För dryga seklet sedan saknades skyltade promenadstigar med räcken och trappor helt på ön. De magnifika hällarna vid Lervik och ett lynnigt Kalmarsund fick i sann nationalistisk anda utgöra kyrksal och den svenska fanan brudpäll. Iförda vita togor och bekransade med eklöv intog bröllopföljet därefter en supé i facklors sken. Kanske var det Stagnelius sagospel ”Thorsten Fiskare”, vilket utspelar sig på Jungfrun, som lockade den egensinnige nobelpristagaren. Han påstod dock själv lite arrogant, att det var det värsta ställe han i hastigheten kunde komma på, eftersom ön ju anses vara ”ett gammalt Fansnäste” där man vanligen inte ens kan komma i land.

Så mycket vacker granit som Jungfrun skrudat sig i kunde förstås inte undgå att locka lystna stenpatroner. 1904 började ett bolag med säte i Karlshamn, att bryta den röda jungfrugraniten vid öns sydliga strand. Stenen, som gick på export till Tyskland, kallades förstås Virgo (jungfru på latin). Denna verksamhet väckte genast stor irritation hos många, eftersom den så brutalt förändrade miljön på ön. Inom kort hade ett stort område med de mest märkliga och unika jättegrytorna brutits bort. Naturvänner hade redan tidigare haft sina blickar riktade mot Jungfrun och 1905 inkom den första skrivelsen, som yrkade på en fridlysning av den unika ön. Och protestskrivelse fortsatte att skrivas. Första motionen om att göra Jungfrun till nationalpark, väcktes 1914. Samma år bröt första världskriget ut och därmed stoppades exportmöjligheterna av Virgo. Brytningsarrendet löpte dock på 50 år. Brytningen återupptogs därför efter kriget och övergick 1923 i stordrift; tio man arbetade 12 timmar/dygn sex dagar i veckan med att bryta Jungfruns röda och uråldriga granit. Skrotsten lades ut i vatten till en brygga så att relativt stora fartyg kunde gå ända intill och lasta sten.

1925 lyckades landshövdingen tillsammans med Oskarshamns hembygdsförening övertyga affärsmannen Torsten Kreuger att donera 35.000 kronor till friköp av ön. Samma år överlämnades Jungfrun som gåva till staten med anhållan om fridlysning. 1926 förklarades Blå Jungfrun som nationalpark och lades under Vetenskapsakademien. Turister börjar så smått på egen hand söka sig ut till den exotiska men svårbesökta ön. Mellan 1965 och 1975 gjordes Jungfrun mer

lättillgänglig, genom att man lade ut skyltade stigar, byggde spänger och reste räckan.

Sättet att se på och uppskatta naturen förändras genom tiden. När Linné beskrev Jungfrun 1741 var han barn av sin tid och absolut inte försatt i trance inför denna märkliga granitklippa - snarare tvärs om: ”den som en gång varit på orten, lärer aldrig mer resa hit, och nog finns orsak till fabeln; Ty om någon ort i werlden ser hiskelig ut, är wisserligen denna en af de grymmaste, därföre man ock hene kort beskifwer.”

Bebyggelse

Under den period man bröt sten, bodde arbetarna i en tvåvåning träbarrack. Till huset hörde förstås vedbod, dass och andra uthus. Invid själva brottet fanns också smedja, förråd och några andra skjul. Det mesta revs när Blå Jungfrun blev nationalpark. Endast ett egentligt hus finns idag på ön och det är tillsyningsmannens övernattningsstuga. I övrigt finns något enstaka torrass till turisternas fromma.

Dagsläget

Nationalparken Blå Jungfrun är ett stycke land som så långt möjligt ska skyddas och befrias från mänsklig påverkan, för att få det att återgå till ett så ursprungligt förhållande som möjligt, dvs till äkta natur. Ingenstans i vårt avlånga land finns en motsvarande eller ens liknande natur.

Jungfrun är idag en mycket uppskattad turistlokal med iordningställda och skyltade stigar vilka tar besökaren runt hela ön. Dagturister förs till ön sommartid av ”färjor” från såväl Byxelkrok på Öland som Oskarshamn på fastlandet. Många av de slätpolerade klipphällarna är utmärkta badhällar. Andra, med lodräta klippväggar under vattnet, är svårbadade eftersom det är hart när omöjligt att väl ta sig upp ur vattnet när man en gång lätt hoppat i.

Skydd och förordningar

Nationalpark sedan 1926
Klass I, Natur i östra Småland

Litteratur

Kalmar läns museums arkiv
Länsstyrelsen arkiv.
Gåtfulla platser i Sverige. Stig Linnell 2001
Gotska Sandön, Blå Jungfrun. Känn Ditt Land nr 15. STF 1984
Skötselplan, Allmänna råd 85:10 Naturvårdsverket

Natur i östra Småland. Länsstyrelsen 1997
Blå Jungfrun i den litterära traditionen. Ivar Modéer, Stranda 1927